

ХМІЛЬНИЧЧИНА У ЛИХОЛІТТЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННІ РОКИ

Сергій ГАЛЬЧАК

НАЦИСТСЬКИЙ ГЕНОЦИД НА ВІННИЧЧИНІ

Прорив у районі Новоград-Волинського лінії оборони Південно-Західного фронту фактично відкрив гітлерівським загарбникам шлях на Поділля. 19 липня 1941 р. останні військові частини Червоної армії залишили Вінницю, а до кінця місяця загарбники окупували всю територію області. Невдовзі Вінниччину було штучно розчленовано на дві великі адміністративно-територіальні частини. Південні і південно-західні райони по лінії Могилів-Подільський – Жмеринка – Бершадь відійшли під протекторат Румунії до так званої «Трансністрії», а решта районів були віднесені до рейхскомісаріату «Україна» з включенням до Житомирського генерального округу (генералбецїрка). У свою чергу генералбецїрк був поділений на ряд менших адміністративних одиниць – генералкомісаріати (області). Так на карті Вінниччини виникли «області»: Вінницька, Гайсинська, Іллінецька, Калинівська, Літинська, Немирівська, Монастирищенська.

Нацистський окупаційний режим, встановлений тут, як і по всій Україні, був злочинною військово-поліцейською та адміністративно-господарською системою органів і заходів, спрямованих на колонізацію, нещадне економічне пограбування, анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності та культури.

Особливо жорстоким він виявився саме на Вінниччині – у зв'язку з розташуванням тут нацистами своїх надсекретних об'єктів – ставки А. Гітлера «Вервольф», штаб-квартири Г. Герінга «Штайнбрух», ряду вищих державних та військових установ.

Ставка А. Гітлера споруджувалась у великій таємниці поблизу села Коло-Михайлівка під Вінницею. «Тут примусили працювати 25 тис. радянських військовополонених, громадян Франції, Польщі, Чехословаччини та багатьох інших країн. Їх утримували в жахливих умовах. Територія табору була огорожена кількома рядами колючого дроту, через який пропускали струм високої напруги. Коли в 1942 році гітлерівське лігво було закінчене, всіх в'язнів фашисти знищили. Щоб забезпечити спокій у цьому районі, навколо ставки розміщувались спеціальні каральні команди, сюди у великій кількості засилялись шпигуни» [1, с. 50]. Тут же дислокувались численні загони місцевої поліції і жандармерії. Каральні акції здійснювались одна за одною. Усі вони, в першу чергу, спрямовувались проти цивільного населення.

Взагалі, становище, в якому опинилося населення окупованих територій (і не лише на Вінниччині), було надзвичайно скрутним. Причому, мова йде про сотні тисяч чоловік, адже швидке просування гітлерівських військ не дозволило радянському керівництву здійснити належну їх евакуацію. З України було переміщено в тил лише 3,5 млн. громадян [2, с. 284]. У Західній Україні та Північній Буковині зірваною виявилась навіть мобілізація [3, с. 32], не кажучи вже про евакуацію цивільного населення. Всього на окупованій території Радянського Союзу залишалось понад 60 мільйонів громадян, або ж приблизно 33 % довоєнної кількості населення країни [4, с. 88].

Фактично залишене Червоною армією на поталу ворогові, не маючи ефективного захисту з боку народних месників (зокрема, на перших порах, коли партизанська мережа лише зароджувалась), воно виявилось під цілковитою владою гітлерівських загарбників, розглядалось ними як расово неповноцінне, що підлягало планомірному знищенню, як військовий трофей. А тому загарбники відповідно й розпоряджались ним, не роблячи ніякої різниці між

людьми, худобою, захопленим майном. Повсюдно проти цивільного населення було розв'язано масовий терор, котрий досить швидко переріс у відвертий геноцид.

За найменше порушення окупаційного режиму тисячі мешканців Вінниччини було розстріляно, повішено, закатовано.

Вістря терору насамперед спрямовувалося проти комуністів, комсомольців, активістів радянської влади, а також тих, хто співчував їй та Червоній армії, що підтверджують численні документи.

«...В перші ж дні німці звозили підозрілих для них людей машинами. Людолови-фашисти в кашкетах з гербами смерті їздили розправлятися із активістами. З Уладівки Хмільницького [тепер: Літинського] району 22 чоловік стояло в черзі до розстрілу... Тут же копали ями, в які мали лягти ці невинні жертви...» [5, арк. 2].

«17 липня 1941 року, коли вступили німці, мешканець с. Носківці Станіславчицького району Вінницької області Манілко Сидір Артемович, народження 1903 року, безпартійний, зустрів пораненого червоноармійця і надав йому допомогу... Німці, дізнавшись про це, негайно арештували Манілка С. А. і почали по-звірячому бити. Після цього вивели на город громадянина с. Носковець Дехтярука, заставили викопати для себе могилу. Коли могила була готова, німці розстріляли його й закопали» [6, арк. 19].

Причому терор продовжувався протягом усього періоду окупації. Так, у грудні 1942 р. гітлерівці зігнали в один будинок 300 мешканців м. Іллінців і живцем спалили їх. 2 квітня 1943 р. в с. Тернівці колишнього Джулинського району есесівці знищили 2400 селян. 14 лютого 1944 року в Гайсинських Хуторах нацисти кинули в криницю 24-х чоловік.

«...Всі вони загинули. В числі їх завгосп санітарної станції... Терлецький Степан Антонович... Робітник Чернов з дружиною... разом з дочкою Манею 4-х років, сином Анатолієм 2-х років і дочкою Люсею 6-и років. 6-річна Люся була згвалтована, а потім кинута в криницю... Разом із сім'єю дружиною Марією, 15-річною дочкою Надею, сином Жорою 5-и років та дочкою Галею 3-х місяців у криницю був кинутий колгоспник Юревич Яків... У числі кинутих в криницю і гайсинський лікар Ратнер Георгій Львович з дружиною та дочкою... Із 24-х чол., кинутих у криницю живими, шестеро дітей» [7, арк. 15].

Без всякого жалю нацисти знищували людей, прикутих до ліжка хворобами. Так, вони заморили голодом і отруїли понад 700 хворих, що лікувались у Вінницькій психоневрологічній лікарні, а приміщення перетворили в офіцерський клуб [8, с. 305].

Та з особливою жорстокістю і безпощадністю гітлерівці ставилися до євреїв. За расовою теорією вони були ворогами рейху, з чого випливало одне – ліквідація. Так званий голокост – тобто масове знищення людей єврейської національності – проводився окупантами після заняття будь-якої території України (масовому знищенню, але як «соціально небезпечні елементи», підлягали й цигани).

Кривава драма розігралася 14 серпня 1941 р. у м. Хмільнику. Тоді о 8 годині ранку німці почали зганяти у двір місцевої райспоживспілки людей єврейської національності. Глумлячись над ними, «обрізали бороди стариків, заставляли молодих під ударами палиць їсти це волосся, після чого ставили всіх на бите скло біля кам'яної стіни, де почалось систематичне побиття: вдаряючи головами об стіну і т. і.

На знак наведення «нового порядку» тут-таки повісили двох ні в чому не винних мирних громадян. Решту – побитих і закривавлених повезли розстрілювати до наперед підготовленої ями. Тих, що втратили свідомість, і зовсім знесилених від побоїв, заставили в мішках нести до могили, де їх і розстріляли.

9 січня 1942 року було розстріляно 6600 мирних жителів – чоловіків, жінок і дітей.

О четвертій годині ранку... Хмільник був оточений каральним загonom Літинського гебітскомісаріату.

Вриваючись у будинки, ще з постелі забирали з собою мирних жителів, а не здатних рухатися і стариків вбивали на місці. При цьому грабували всі цінні речі, які були в квартирах.

Частина забраного населення була вбита на вулицях міста, трупи вбитих прив'язували шнуром до хвостів коней і з метою глуму волочили по вулиці.

Цілий день проходив розгул фашистських катів: до ями довжиною 150 метрів приводили групами жінок з грудними дітьми на руках, батьків сімейств, стариків, старих жінок.

На тріскучому морозі роздягали їх наголо і заставляли годинами стояти в черзі – дорослих вбивали, а дітей кидали живими в яму. Крики нещасних батьків, які прощалися з своїми дітьми, далеко лунали від місця убивства.

Вагітні жінки родили на дорозі і біля ями, їх також разом з новонародженими кидали в яму.

Жахлива розправа над мирними радянськими громадянами Хмільницького району тривала і далі в наступні дні. Випадково вцілілих від бойні громадян розшукували і збирали в підвал при будинку районної поліції. Більше 1500 людей в страшній тіснязі без їжі і води, піддавались побиттям, їх тримали 7 днів.

Багато людей в підвалі втратили розум, вони не витримали нелюдських мук. 16 січня цього 1942 р. були теж усі розстріляні...» [9].

Або інший архівний документ.

«...За час свого панування фашисти розстріляли, зарили живими, повішали, спалили на вогнищі і замучили в Гайсинському районі більше 10 тис. чоловіків, жінок, стариків і дітей, а в місті Гайсині знищили понад 6 тисяч чоловік... 16 вересня 1941 р. німці під приводом переселення наказали громадянам міста Гайсина чоловікам, жінкам і дітям зібратись, захопивши з собою цінності. Усіх, що зібрались, оточили озброєні загони гестапо, погнали за місто в район Белединки і групами по 60 – 75 чоловік заводили в приміщення стрілецького тиру, де відбирали в них документи, цінності і роздягали догола. Потім приречених на смерть громадян тягнули до ям і розстрілювали з автоматів, а дітей живими кидали в яму. В цей день було розстріляно 3 тисячі чоловіків, жінок і дітей, розстріляних закопали в шести ямах...

17 вересня 1942 р. в Белединці таким же чином розстріляно тисячу чоловік. Громадянина Клянуса живим закопали разом з убитим конем. Громадянки Котляр і Возгіна ранком родили, а на другий день породіллі разом з новонародженими були розстріляні. Старих і хворих, які не могли йти, фашистські звірі на підводах приводили на місце страти і убивали. Так був убитий 80-річний старик Гросман з дружиною; 4-місячного Борю Діхтярова німці штиком викинули через вікно на вулицю. А в одного п'ятирічного хлопчика розстріляли батька і матір. Хлопчик дуже кричав і просив: «Дядя, не вбивай мене, не вбивай мене» і намагався втекти. Німецький кат схопив його за ногу, кинув у яму і хлопчика закопали живим...» [10, арк. 11].

Та особливо багато безневинної крові пролито у Вінниці.

«13 вересня 1941 р. гітлерівці спільно з поліцаями провели першу пробну акцію. Цього дня за наказом начальника фельдкомендатури Маркуля вони зібрали 1200 чоловік, прогнали через усе місто і за селом Шереметка розстріляли» [11, с. 6].

«...19 вересня 1941 року... були по-звірячому замучені в П'ятничанському лісі 15000 чол. [12] із населення Вінниці... Були також забрані з родильного будинку жінки з новонародженими дітьми, а також люди похилого віку із Стрижавського будинку для престарілих – всі були по-звірячому знищені.

16 квітня 1942 року за розпорядженням штатскомісара Марінфельда на Вінницькому стадіоні було зібрано 10000 населення і загнано в П'ятничанський ліс, де старики, жінки, діти були розстріляні, а працездатне населення в кількості 1000 чол. заточене в тюрму» [13, арк. 1 – 2]. Пізніше їх теж стратили.

Так вирішувалося «єврейське питання».

З метою ізоляції та подальшого знищення осіб єврейської національності окупанти утворили на території Вінниччини 126 гетто – своєрідних концтаборів для тимчасового примусового їх утримання. Найбільша кількість гетто існувала в Копайгородському (14), Бершадському (11), Шаргородському (10), Могилів-Подільському (8), Тростянецькому (7), Барському (6), Крижопільському (6), Ободівському (6) районах. Їх в'язнями були десятки тисяч людей – як місцеві євреї, так і насильно пригнані з Бессарабії та Буковини. Відомі випадки, коли в гетто утримувалися й українці – в основному ті, котрі мали змішаний шлюб.

Найменше часу на Вінниччині проіснували гетто, розташовані в німецькій зоні окупації, – через прискорену, цілковиту ліквідацію їх в'язнів. Більше шансів на життя мали євреї «Трансністрії», хоча нагла смерть безпощадно косила їх й тут. Так, архівні документи повідують, що в бершадському гетто знищено 13871 особу єврейської національності, в ободівському – 11 тисяч, у селі Печері Шпиківського району – 9989 (із них 166 дітей), у гетто Могилева-Подільського – 4394, Копайгорода – 2808, с. Вільшанки Крижопільського району – 1300 чол. Заради справедливості слід відзначити, що причиною смерті невільників були не лише розстріли, а й різноманітні епідемії – як результат жахливих антисанітарних умов утримання в'язнів, холод, виснаження від непосильної праці, голод.

Причому голод став ефективним інструментом знищення не тільки в'язнів гетто, але й значної кількості цивільного населення практично на всіх окупованих територіях. Якщо сільських мешканців у якійсь мірі ще рятували присадибні ділянки, то городянам доводилось вкрай нелегко. Єдиним порятунком для них тимчасово був чорний ринок, де вони купляли за спекулятивними цінами продукти харчування, або ж вимінювали їх за речі особистого та домашнього вжитку, запаси яких досить швидко вичерпувались. Запроваджена восени 1941 р. карткова система на хліб і окремі продукти харчування фактично лише продовжувала агонію. У Вінниці загальна денна норма хліба на дорослу людину становила на той час всього 300 грамів (для вцілілих після перших погромів євреїв – 225 г.) [14, арк. 1 – 5]. Пізніше вона була скорочена.

Міське населення Луцька і Рівного – столиці рейхскомісаріату «Україна» – отримувало в день по 214 г хліба.

У ще жахливішому становищі опинилися мешканці Києва, які отримували по 200 г хліба на тиждень і зовсім не забезпечувались салом, м'ясом, цукром.

Від голоду за час нацистської окупації вмерло 120 тисяч харків'ян.

Серед полеглих від голодної смерті й тисячі вінничан...

Тому зовсім не пустими виявилися слова чи не найбільшого ката українського народу рейхскомісара Е. Коха:

«Ми панівний народ і повинні керувати суворо... Я прибув сюди не для того, щоб роздавати благословення... Деякі хвилюються, що населення, може, не отримує достатньої їжі. Населення не повинно цього вимагати... Ми не прийшли сюди, щоб роздавати манну небесну...» [15].

Фізичному знищенню цивільного населення, життя якого мало чим відрізнялось від життя в'язнів, сприяв вкрай низький рівень його медично-санітарного обслуговування. Хоч на території Вінниччини й функціонувала певна мережа закладів охорони здоров'я, проте запроваджена окупантами шкала оплати за медпослуги виявилась зовсім недоступною для пограбованого населення. У 1942 р. захворюваність висипним тифом порівняно з довоєнним періодом зросла в 15 разів, черевним тифом – у 12, дифтеритом – у 18. Різко збільшилась кількість хворих на туберкульоз. Так, в Бершадському районі від цих та інших пошестей загинуло 12,5 тис. чол. [16, с. 182]. Без перебільшення, хвороби окупанти взяли на озброєння як засіб знелюднення захопленого «життєвого простору».

Також з особливим садизмом нацистські карателі знищували партизанські села, а разом з ними їх мешканців – жінок, дітей, стариків. Всього на Вінниччині трагічної долі білоруської Хатині та українських Кортелісів зазнали десятки населених пунктів. У них спалено близько 4-х тисяч осель, знищено майже тисячу жителів.

Зрозуміло, неминуха смерть чекала на самих народних месників та членів патріотичного підпілля. Причому розправи над ними супроводжувались винятковою жорстокістю. Не існувало винятків навіть для дітей. От як, скажімо, вороги розправились із юним розвідником Степаном Чорнобаєм.

19 грудня 1943 р. в с. Лиса Гора Липовецького району пораненим він потрапив у полон. На колишньому колгоспному дворі йому відразу ж вчинили допит. Однак підліток не відповів на жодне запитання. Тоді йому почали ламати пальці на руках, вирізали на спині зірку,

виколюли очі, розрізали живіт і стали дрючками витягувати кишки. На остаток кати відрізали ще й язик та приколюли тіло партизана до землі штиком [17, арк. 1 – 3].

По-звірячому був закатований німцями зв'язковий антифашистської підпільної групи с. Ігнатівки Гайсинського району піонер Вася Бабій. Розстріляний гестапівцями після важких знущань у Вінницькій тюрмі рідний брат комісара партизанського загону ім. Леніна Героя Радянського Союзу П. К. Волинця (Калинівський район) піонер-партизан Олексій Волинець. Розстріляні румунськими жандармами в с. Печері члени підпільної розвідувальної молодіжної групи тодішнього Шпиківського району піонери Ганя Козуб, Вася Нарядчук, Михайлик Козачко...

З таким же задоволенням карателі розправлялися з родинами партизанів і підпільників. Були, наприклад, заарештовані всі сім'ї підпільників с. Підвисокого Оратівського району, спалено їх хати, а майно розграбовано [18, арк. 191]. У березні 1943 р. розстріляно 17 родичів партизанів та підпільників с. Зятковець Гайсинського району [18, арк. 108].

Одним із основних методів масового знищення людей було також заручництво. Сутність його полягала в тому, що нацисти заздалегідь самовільно оголошували певну кількість людей заручниками, яких негайно ж розстрілювали при прояві навіть найменшого опору «новому порядку» на території даного населеного пункту чи його околицях, хоч визначені для розправи люди не мали ніякої причетності до «інциденту», що стався.

Як заручників, а значить, смертників, окупанти брали передусім «небажаних» осіб, причому політичний і расовий принцип витримувався з німецьким педантизмом.

Так, першими заручниками у м. Вінниці стали представники єврейської інтелігенції. 29 липня 1941 р. було арештовано 25 чол. і по-звірячому замучено в гестапо. «Серед них: адвокат Черкасін, провізор Уланівський, робітник друкарні Мандель, службовець Укрзбуту Гробман, юрисконсульт Вайнтрауб, викладач фізики Швидко, адвокат Гурман, бухгалтер Дірер, викладач медінституту Гольдінер та інші. Серед заручників був і завідуючий лікувальною частиною Вінницького міськздороввідділу лікар Пістерман...» [11, с. 5].

Зрозуміло, серед заручників найбільше розстріляно українців, оскільки вони склали основну масу населення, що жило на Вінниччині у передвоєнний період, та й під час окупації. Так, 42-х заручників української національності було розстріляно гітлерівцями у с. Трибухах Літинського району. Серед них Мартинюк Марія, Марчук Ганна, Харусь Параска, Савчук Микола, Дарнобит Василь, Мельник Іван, Капшук Текля, Марчук Ярина, Іщук Григорій, Білик Іван, Колесник Костянтин та інші [19, арк. 171, 171 зв.].

19 заручників української національності, серед яких колишній секретар сільської Ради депутатів трудящих, розстріляно у с. Сеферівці Барського району [20, арк. 244], 9 чол. – в Майдані Курилівському Літинського району [21, арк. 67], 5 чол. – у с. Михайлівці Гайсинського району [22, арк. 182]. Власне, мало в якому населеному пункті області обійшлося без страт заручників.

Ще однією велелюдною трагедією стала насильницька депортація цивільного населення на каторжні роботи в Німеччину, котра тривала до останніх днів окупації області. Методи «полювання за черепами», як називали «вербувальну кампанію» самі нацисти, відзначались крайньою неповагою до людської гідності, жорстокістю та насиллям. Людолови часто-густо влаштовували облави на свої жертви, арештовували посеред ночі в оселях, висліджували їх у схованках, примушували з'явитися на збірні пункти під загрозою фізичної розправи, розправи над близькими та рідними.

«Фашисти не вважали нас за людей. Їх жорстокість не знала меж. Вони спалили мою хату, вбили матір, а мене насильно забрали в Німеччину» [23, арк. 1]. Із фільтраційної справи «остарбайтера» О. Р. Барана, с. Романів Хутір Іллінецького району).

Нерідко «вербувальники» не обмежувалися облавами на базарах та в інших людних місцях, а оточували цілі села, де хапали кожного, хто тільки потрапляв на очі. Так, в «1943 р. підрозділи гестапо Житомира, Бердичева, Калинівки провели операцію по «ізоляції» сіл Майдан-Бобрик та Пиківська Слобідка Хмельницького району. Під час грандіозної облави із

Майдану-Бобрика насильно відправлено до Німеччини 80, а із Пиківської Слодїбки – 256 жителів» [24, арк. 103; 107].

Репресивні заходи призвели до того, що в ряді населених пунктів Хмільницького, Літинського, Калинівського району, а саме, «...в селах Івча, Івашківці, Канатківці, Широка Гребля (на Бузі), Миколаївка, Мізяків, Вонячин, Осолинка та інших все чоловіче населення від 14 до 70 років було вигнане в Німеччину» [25, арк. 8].

Однак депортації підлягали не лише чоловіки. Ще більше на нацистську каторгу відправлено дівчат і жінок.

Всього ж із території Вінниччини (з урахуванням Монастирищенського району, який до 1954 р. перебував у складі області) в нацистський рейх депортовано 78650 чоловік цивільного населення. Найбільше бранців вивезено з м. Вінниці (13400 чол.), Монастирищенського (5711 чол.), Гайсинського (4862 чол.), Хмільницького (4868 чол.), Теплицького (3892 чол.), Калинівського (3613), Липовецького (3125 чол.), Дашівського (2978 чол.), Оратівського (2817 чол.), Уланівського (2798 чол.) районів. Станом на 1 жовтня 1948 р. повернулися в область лише 48705 чол. [26, арк. 71]. Тисячі наших земляків знайшли смерть на чужині.

Серед основних причин, через які «остарбайтери»-вінничани не повернулися додому, були:

- смерть внаслідок хвороб, фізичного виснаження та голоду під час перебування на нацистській каторзі; внаслідок проходження фронтів;
- загибель у результаті інтенсивних бомбардувань німецьких населених пунктів авіацією союзників;
- навмисна фізична розправа гітлерівців за прояви непокори чи порушення запровадженого на каторзі режиму;
- загибель у боях з гітлерівцями та японськими загарбниками на заключному етапі Другої світової війни в рядах Червоної армії.

Нелюдська політика окупантів завдала непоправної шкоди нашому народові. Населення України катастрофічно скоротилося. Так, на березень 1944 р. у Вінниці залишилося всього 27,8 тис. чол. населення, тоді, як в 1939 р. проживали 92,8 тис. чол. [8, с. 303].

Проте, це не було простим трагічним збігом обставин, на які так багата війна. Фізично знищуючи цивільне населення, обезлюднюючи загарбані території, окупанти наполегливо реалізовували заздалегідь поставлену мету – цілковито колонізувати захоплені українські землі.

За планами загарбників, на місце українців, інших громадян України мали переселитись 25 млн. німців, румунів, угорців. Передбачалось створення 8 окремих районів, заселених виключно німцями. Зокрема, такий переселенський район, що отримав назву Хагевальд, було утворено у південній частині Житомирщини – на півночі Вінниччини. Інший аналогічний район – Ферстенштадт – нацисти розмістили північніше «Вервольфу» – неподалік Калинівки. Для кожного переселенця передбачалась садиба на місці кількох селянських господарств, а для керівників районів, обов'язково есесівців, – 100-гектарні наділи.

Реалізуючи свої плани, німецькі загарбники у липні 1943 р. насильно депортували населення партизанських сіл Майдана-Бобрика та Брусленова. Ось як про це повідомлялося в донесенні унтерштурмфюрера СС та кримінального оберсекретаря зі ставки Гітлера «Вервольф» Даннера начальнику імперської служби безпеки Ратенхуберу:

«Хаупштурмфюрер Лафорке із особливого штабу Геншеле повідомив мене усно 19/VII-43 р., що... в ніч з 19 на 20/VII-43 р. має відбутися примусова евакуація населення сіл Майдану-Бобрика і Брусленова Калинівського району, яке повністю підтримує партизанів.

В 2-х селах населення близько 3 тис. мешканців. Обидва села розміщені в лісі і пробратись до них з Калинівки дуже важко. Від споруди «Вервольф» вони розміщені в 20 км.

Після повідомлення Лафорке, для виконання завдання я поїхав із водієм Глезенані до місця збору в Калинівку. Це завдання виконували СС-батальйон Гофмана із Бердичева, а також 2 роти солдатів із авіації, 1 рота поліції, 40 чоловік із особливого штабу Геншеле і 6 чоловік із СД м. Вінниці...

О 23-й годині виїхали з Калинівки у вищевказані села. О першій ночі почалась евакуація сіл. О 3-й годині ранку – закінчилась. Мешканцям дозволялось брати лише те, що вони могли взяти в руки.

15 чоловік я виділив для збору та загону худоби. Деякі жителі, які сприяли партизанам, чинили опір, але він швидко припинився, так як ми володіли достатньою кількістю солдатів. Солдати діяли дуже жорстоко, з усією пристрасстю в ім'я виконання цього наказу...

Доводилось застосовувати і такі заходи, як розстріл та поранення...

Вранці, о 6 год. 30 хв., села були повністю очищені. Все майно, будинки, городи були передані Лафорке. Ці села підлягають заселенню іншими переселенцями... – німцями із інших областей...» [27, арк. 6 – 7].

Чистокровні (так звані «народні») німці мали поселитися в 60-и населених пунктах Хагевальда та 7-и – Ферстенштадта. Не дозволила здійснитись цим планам Червона армія, яка вигнала нацистську нечисть із української землі.

Мало чим відрізнялися від гітлерівців й румунські загарбники, які ступили на подільську землю теж з метою переділу світу. 26 лютого 1942 року румунський диктатор І. Антонеску на засіданні уряду заявив: «Не є секретом, що я не схильний до втрати того, що вже здобув. «Трансністрія» мусить стати румунською областю, ми її зробимо румунською, вигнавши звідти всіх чужинців... Ми маємо створити життєвий простір для румунів» [16, с. 183]. В усній розмові з губернатором «Трансністрії» Г. Алексяну, що відбулася 16 грудня 1941 року, він наказував: «Дійте так, неначе влада Румунії встановлюється на цій території на два мільйони років». Отже, в обох випадках мова йшла про колонізацію загарбаного регіону.

«Після того, як [румунські загарбники] встановили свою владу до річки Буг, запанувала румунська нагайка... від Дністра до Бугу» [28, арк. 6 зв.], – повідується в архівному документі.

Як і в німецькій зоні окупації, тими ж методами вирішувалося «єврейське питання»: проводились масові розстріли, створювались гетто.

Особливо зловісним було гетто в с. Печері, назване в'язнями «Мертвою петлею». Через нього пройшло близько 10 тис. осіб єврейської національності. Під час визволення села навесні 1944 р. живими в гетто залишалось дещо більше трьохсот чоловік.

Тут нарівні з дорослими гинули й діти. Як повідується в повідомленні від 13 травня 1946 р. Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-румунських загарбників і їхніх спільників, вчинених у м. Вінниці та Вінницькій області, «громадянин села Печери Баран А. П. був свідком, як 6 єврейських дітей перейшли по кризі річку Буг на протилежний берег для того, щоб попросити собі в населення хліба. Німецько-фашистські кати, що перебували на цьому боці, помітили дітей і нацьковували на них собак. Діти кинулись тікати по кризі назад в село Печеру. Тоді румунські жандарми відкрили стрілянину по них, а потім їх трупи спустили у воду під лід...» [29, арк. 8].

Однак наймасовішим було знущання над місцевим українським населенням.

«Однією з найбільш [одіозних] постатей румунських насильників був претор Могилівського району Оснача Октавіан, який систематично бив мирних громадян без будь-якої причини. Зустрівши на шляху автомобіля перехожих радянських громадян, він вибігав з кабіни і бив їх палицею...» [29, арк. 5].

Не відставав від нього у паталогічній жорстокості й начальник відділення жандармерії м. Могилева-Подільського Барбулеску. На початку 1942 р. цей кат особисто розстріляв чотирьох мирних жителів [29, арк. 4].

Про знущання над цивільним населенням йдеться у багатьох інших архівних документах:

У с. Болган Піщанського району «...окупанти постійно били мирних громадян палицями і кулаками... Зокрема, трактористів Пилипа Юхимовича Патлачука, Павла Врасія, Василя Григоровича Редьку було побито до напівсмерті за те, що вони відмовились евакуйовувати з села в Румунію трактори. Марка Сільвестровича Редьку – за те, що не дав румунам колгоспних коней. Юнаків Василя Бабича, Миколу Косована, Василя Заболотного, Миколу Бушека – за те, що вони виходили вечором на вулицю. Василя Картоки – за те, що не запросив на весілля

румунського претора. Побиття палицями зазнали також присутні на весіллі гості та родичі...» [30, арк. 13, 13 зв.].

Столяр З. Ф. Козачук із с. Садківці Могилів-Подільського району був побитий до втрати свідомості жандармом Бандишівського посту сержантом Александром Каластру за те, що дав односельчанам в'язку трісок для розпалювання печі [29, арк. 5], а коваль м. Могилева-Подільського В. І. Чайковський – румунським сержантом Адамом за те, що, підкувавши коня, попросив заплатити за роботу [29, арк. 6].

Піддавалось постійному побиттю населення с. Велика Кісниця Ямпільського району. Крім того, румунські жандарми закували в кайдани 25-х мешканців села і ув'язнили їх у Ямпільській тюрмі, де невільники зазнали жорстоких катувань [31, арк. 11 зв.].

Аналогічно вчинили окупанти з трьома жителями селища Піщанка, запроторивши їх у місцеву в'язницю. Тут безневинні люди піддавались не лише нещадним катуванням, але й загинули мученицькою смертю – їх спалили живими [30, арк. 11 зв.].

95 чоловік було вбито та спалено живцем румунськими катами в Ольгопільському районі [29, арк. 9]...

Крім того населення «Трансністрії», як і сам регіон, нещадно грабувались. За румунськими даними, загальна вартість награбованого в СРСР майна складала під кінець війни близько 948 млрд. лей у довоєнній валюті (для порівняння: видаткова частина державного бюджету Румунії в 1941 – 1942 рр. складала всього 160 млрд. лей) [4, с. 378]. У грабежі окупованих територій, мародерстві, оббиранні цивільного населення румунські загарбники «гідно конкурували» з німецькими...

Близько тисячі днів тривала над Вінниччиною темна ніч нацистської окупації. За попередніми підрахунками стали жертвами масового терору і поховані на вінницькій землі понад 200 тис. мирних жителів. Але мартиролог жертв буде значно більшим, коли приплюсувати десятки тисяч вінничан, котрі полягли на фронтах Другої світової, закатованих, розстріляних партизанів та підпільників, знищених на чужині «остарбайтерів», замучених у концтаборах військовополонених. Такий кривавий слід нацистських окупантів на Вінниччині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область / Голова Головної редколегії Тронько П. Т.; Редколегія тому: Олійник П. Ф. (гол. редколегії), Бабій М. Л., Бовкун В. Д. та ін.. – К.: Глозна ред. Укр. Рад. Енциклопедії (Інститут історії АН УРСР), 1972. – 778 с.
2. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941 – 1945 / Ред. колегія: Назаренко И. Д. (рук.) и др. – Т. 1. – К.: Политиздат Украины, 1975.
3. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агенство «Книга Пам'яті України», 1996. – 568 с.
4. Загорулько М., Юденков А. Крах плана «Ольденбург»: О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР / М. Загорулько, А. Юденков. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Экономика, 1974. – 378 с.
5. Державний архів Вінницької області (ДАВО), Ф. П – 425, оп. 1, спр. 7.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), - Ф. 4620, оп. 3, спр. 253.
7. ДАВО, Ф. Р – 1683, оп. 1, спр. 38а.
8. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: І. Л. Бутич (керівник), А. А. Батюк, П. М. Костриба та ін. – К.: Політвидав України, 1963. – 488 с.
9. Життєві обрії (м. Хмільник). – 1995. – 25 січня.
10. ДАВО, Ф. П – 425, оп. 1, спр. 39.
11. Филькинштейн И. М. Книга мужества и скорби / И. М. Филькинштейн. – Вып. 1. – Винница, 1999. – 108 с.
12. За іншими відомостями 12000. Того ж дня 3000 чол. розстріляні в районі Тяжилова.
13. ДАВО, Ф. Р – 1683, оп. 1, спр. 5.

14. ДАВО, Ф. Р – 1312, оп. 1, спр. 1288.
15. Bundesarchiv-Militärarchiv. – Freiburg. – RH 2 / V 2560. – F. 3 ff.
16. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941 – 1945: Наук.-публіцист. видання / Гол. редколегії І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський, П. Панченко, відп. секретар Р. Г. Вишневський. – К.: Пошуково-видавниче агенство «Книга Пам'яті України», 2000. – 994 с.
17. ДАВО, Ф. П – 425, оп. 1, спр. 43.
18. ДАВО, Ф. П – 425, оп. 1, спр. 26.
19. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), Ф. 7021, оп. 54, спр. 1245.
20. ДАРФ, Ф. 7021, оп. 54, спр. 1273.
21. ДАРФ, Ф. 7021, оп. 54, спр. 1245.
22. ДАРФ, Ф. 7021, оп. 54, спр. 1272.
23. ДАВО, Ф. Р – 6023, оп. 1, спр. 69012.
24. ДАВО, Ф. П – 425, оп. 1, спр. 17.
25. ЦДАГО України, Ф. 128, оп. 1, спр. 1.
26. ДАВО, Ф. Р – 2700, оп. 5, спр. 397.
27. ДАВО, Ф. П – 425, оп. 1, спр. 4.
28. ДАВО, Ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 36.
29. ДАВО, Ф. П – 136, оп. 3, спр. 96.
30. ДАВО, Ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 27.
31. ДАВО, Ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 45.

Юрій БЛАЖЕВИЧ

ЛІКВІДАЦІЯ НАЦИТСЬКИМИ ОКУПАНТАМИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ХМІЛЬНИКА В 1941 – 1943 рр.

Як відомо, в роки Другої світової війни нацисти знищили 6 млн. євреїв, зокрема й 1,5 млн. осіб єврейської національності було ліквідовано на окупованій території Радянського Союзу. Необхідно зазначити, що до початку війни тотальної ліквідації євреїв у фашистській Німеччині не спостерігалось: їх змушували тікати з Німеччини, водночас конфісковуючи їхнє майно, кошти тощо. Лише після захоплення Польщі фашисти розпочали новий етап в цій справі щодо майже 2 млн. євреїв, які проживали в цій країні: тут створювалися гетто, розпочалось будівництво таборів смерті в Майданеку, Освенцімі та інших місцях. Однак масове фізичне знищення єврейського населення розпочалося після нападу Німеччини на Радянський Союз. Це впливало із уявлення Гітлера про роль євреїв і більшовиків в СРСР і Комінтерні, їх намагання встановити світове панування. В директивах плану «Барбаросса», затвердженого верховним командуванням вермахту 13 березня 1941 р., рейсфюрер СС Гімлер отримав пряму вказівку на знищення євреїв, слов'ян і циган, а також комуністів, військових комісарів і політпрацівників без суду і слідства. Для здійснення цього завдання були створені чотири оперативні групи («ейнзацгрупен») СС, які безпосередньо займалися фізичною ліквідацією цих категорій і груп населення [3, с. X – XI]. «Ейзацгрупи С і Д» отримали наказ про такі звірячі дії в Україні.

Після окупації українських земель, починаючи з осені 1941 р., цей бузувірський план нацистів запрацював на повну силу. Євреї були загнані в гетто – тут їх чекав голод, страх, безвихідь, регулярні «акції» щодо ліквідації хворих, людей похилого віку, дітей. Заборонялось навіть дотримання релігійних обрядів, дітонародження, проведення будь-яких громадських зібрань. За архівними даними, тільки на території Кам'янець-Подільської області функціонувало 38 гетто. Практично всі вони були огорожені колючим дротом і охоронялися поліціями.